

ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

*Л.О. Петкова, канд. екон. наук, доц., Черкаський державний
технологічний університет*

Соціально-економічна трансформація в Україні першочергово ставить на порядок денний питання формування інституційних засад ринково-орієнтованої системи. Серед об'єктивних необхідних передумов функціонування ринкового механізму регулювання – наявність великої кількості незалежних суб'єктів підприємницької діяльності, здатних вільно реалізувати свій економічний інтерес. Розвиток підприємницької ініціативи покликаний стати рушійною силою більш широкого процесу – національного економічного розвитку, що є метою державної політики. Підприємницька діяльність як особлива форма економічної активності соціальної ринково-орієнтованої економіки виконує не тільки суто економічні, але і соціальні функції, серед яких – підвищення творчого та духовного потенціалу людини.

Прикладне звучання проблеми економічного розвитку, очевидно, може бути дещо спрощеним, оскільки передбачає постановку конкретного завдання, досягнення якого реально сприяє підвищенню рівня життя населення певної території. В західній економічній науці часто поняття економічного розвитку зводиться до оптимізації пропозиції робочих місць. Іншими словами, основним завданням державної та регіональної економічної політики є збільшення кількості та якості робочих місць понад середні по країні показники. Зростання кількості зайнятих в малому та середньому бізнесі дозволяє не тільки забезпечувати відповідний рівень добробуту населення, але і сприяє скороченню бюджетних витрат, пов'язаних із соціальним захистом безробітних. Підвищення зайнятості населення певного регіону, в тому числі у сфері малого та середнього бізнесу, є необхідною передумовою сталого соціально-економічного розвитку та стабільності.

В умовах трансформації економіки України при подоланні системної та циклічної криз, а саме така об'єктивна необхідність існує сьогодні в Україні, питання збільшення якості і кількості робочих місць виступає передумовою і наслідком активізації потенціалу економічного зростання. За такого бачення заходи, спрямовані на зростання кількості та якості робочих місць в регіонах України, стануть необхідною складовою економічної політики підтримки підприємництва. Сучасна ситуація з розвитком малого та середнього бізнесу в Україні далека від досконалої. Після періоду стрімкого збільшення кількості таких підприємств у 1992-1993 рр., настав час стабілізації їх кількості. В Україні в 2003 р. діяло близько 260 тис. підприємств малого та середнього бізнесу, на яких зайняті більше 13 % найманих працівників підприємств, установ та організацій. У країнах з розвинутою ринковою економікою ці показники значно вищі. Так, у США

на таких підприємствах працює 54 % всього зайнятого населення, в країнах ЄС – 60-70 %. При цьому 53 % малих підприємств діє у сфері торгівлі, громадського харчування, матеріально-технічного забезпечення тощо і лише 14 % – у промисловості та 10 % – у будівництві [5, с. 82].

Територіальний аспект підприємницької діяльності, зокрема у сфері малого бізнесу в Україні, засвідчує значну її регіональну диференціацію.

Статистичні дані, що характеризують економічну та підприємницьку активність населення регіонів (“кількість об’єктів, що змінили форму власності”, “кількість малих підприємств”), були визначені як питомі показники, тобто співвіднесені з відповідною чисельністю населення регіонів. Всі обрані для аналізу показники були розраховані як відносні щодо середніх по країні величин. Це дає змогу оцінити положення кожного регіону та групувати їх за особливостями економічної активності.

Для характеристики рівня безробіття населення регіонів був обраний показник, що розраховується за методологією МОП, оскільки він більш точно відображає реальну соціально-економічну ситуацію. Відставання від вказаного показника величини офіційно зареєстрованого безробіття пояснюється як формальними ознаками визначення останньої (лише особи, зареєстровані в Державній службі зайнятості), так і неврахуванням думки населення щодо визначення власного стану.

Таблиця 1

Регіональні відмінності економічної активності, 2002 р. [6]

	Рівень безробіття за методологією МОП	Кількість об’єктів, що змінили форму власності*, на 10 тис. населення	Кількість МП, на 10 тис. населення	Частка продукції МП у загальних обсягах виробництва, %
Україна	1,00	1,00	1,00	1,00
АР Крим	0,66**	1,12	1,15	1,82
Вінницька обл.	0,81	0,73	0,70	1,38
Волинська обл.	0,94	1,09	0,74	0,75
Дніпропетровська обл.	0,82	0,95	0,91	0,56
Донецька обл.	0,93	1,10	1,0	0,60
Житомирська обл.	1,32	0,87	0,79	1,23
Закарпатська обл.	1,18	0,97	0,98	2,74
Запорізька обл.	0,90	0,95	0,96	0,74
Івано-Франківська обл.	1,24	1,15	0,91	2,23
Київська обл.	1,08	0,80	0,81	1,26
Кіровоградська обл.	1,13	0,89	0,85	1,86
Луганська обл.	1,18	0,85	0,74	0,59
Львівська обл.	1,27	1,77	1,06	1,49
Миколаївська обл.	1,08	1,07	1,13	1,38

	Рівень безробіття за методологією МОП	Кількість об'єктів, що змінили форму власності*, на 10 тис. населення	Кількість МП, на 10 тис. населення	Частка продукції МП у загальних обсягах виробництва, %
Одеська обл.	0,79	0,87	0,91	1,27
Полтавська обл.	0,66	0,80	0,83	0,93
Рівненська обл.	1,32	0,83	0,68	1,64
Сумська обл.	1,36	0,98	0,83	1,37
Тернопільська обл.	1,51	1,16	0,60	2,07
Харківська обл.	1,04	0,90	1,06	1,45
Херсонська обл.	1,29	0,80	0,98	1,68
Хмельницька обл.	1,33	0,78	0,68	1,52
Черкаська обл.	0,91	0,74	0,72	1,34
Чернівецька обл.	1,58	1,14	0,75	2,78
Чернігівська обл.	1,18	0,61	0,66	1,14
м. Київ	0,60	1,38	2,85	0,93
м. Севастополь		0,65	1,06	2,10

* З початку приватизації.

** Включаючи м. Севастополь.

Значний вплив на стан реальної зайнятості населення здійснює тіньова зайнятість, що в переважній більшості випадків не фіксується офіційною статистикою. Перевищення рівня безробіття зафіксовано в західноукраїнських областях – Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Рівненській, Тернопільській, Чернівецькій, традиційно трудонадлишкових регіонах, а також ще в десяти областях півночі, північного сходу та півдня України. Для оцінки можливостей покращання ситуації на ринках праці вказаних областей важливо співставити отримані дані з індикаторами результативності ринкових перетворень відповідних територій.

Вибір для аналізу показника “кількість об'єктів, що змінили форму власності” обумовлений необхідністю аналізу стану інституційних перетворень в економіках регіонів. Зростання відносних значень вказаного регіонального показника дозволяє констатувати підвищення підприємницької активності в регіонах та з певною часткою вірогідності розраховувати на підвищення економічної ефективності суспільного виробництва в цілому. Із всього переліку областей особливо вирізняється декілька, в яких були визначені високими показники безробіття. Перевищення відносних показників кількості підприємств, що змінили форму власності, засвідчує більший рівень активності щодо ринкових перетворень власності в АР Крим, Волинській, Донецькій, Івано-Франківській, Львівській, Миколаївській, Тернопільській, Чернівецькій областях та в м. Києві.

Показник “кількість малих підприємств на 10 тис. населення” додатково до попереднього дає змогу відстежити динаміку інституціональних та структурних зрушень регіональних господарських комплексів, а також

опосередковано оцінити соціальний клімат розвитку підприємництва в регіонах, оскільки ставлення населення до підприємницької активності є одним із пріоритетних факторів її поширення. Зростання чисельності малих підприємств свідчить також і про вищий рівень їх підтримки з боку місцевої та регіональної влади. Абсолютним лідером за поширенням малих підприємств є м. Київ, перевищення середнього по країні значення зафіксовані в АР Крим, Миколаївській, Львівській, Харківській областях та м. Севастополі.

Особливе значення в аналізі територіальної диференціації та результативності поширення малого бізнесу в регіонах України має показник “частка продукції малих підприємств у загальних обсягах виробництва”, оскільки саме він визначає ступінь диверсифікації виробничої структури за масштабами та спеціалізацією. Процес зростання кількості малих підприємств у регіональних господарських комплексах необхідно розглядати як позитивний в період суспільної трансформації та формування ефективної соціальної економіки. Саме малий та середній бізнес сприяє подоланню високого рівня безробіття та створенню нових робочих місць, розширенню галузевої структури виробництва та сфери послуг, наповненню доходної частини бюджетів всіх рівнів. Разом з тим, часто відносне зростання частки малого та середнього бізнесу відбувається за рахунок банкрутства великих підприємств чи створення на їх основі десятків та сотень посередницьких фірм чи виробництв із значно примітивнішими технологіями тощо. Більше ніж у півтора рази перевищені середньоукраїнські значення вказаного показника в регіонах – АР Крим, Закарпатська, Івано-Франківська, Кіровоградська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області, м. Севастополь.

Галузевий розподіл підприємств малого бізнесу в регіонах України засвідчує кількісне їх переважання в галузях нематеріального виробництва, сфері послуг [6, с. 341]. Це такі види діяльності, як оптова та роздрібна торгівля, торгівля транспортними засобами, послуги з ремонту. Територіальні відмінності поширення малого бізнесу за вказаною категорією незначні – від 34,7 % загальної кількості малих підприємств у Одеській області до 47,4 % у Дніпропетровській. Інша значна сфера діяльності малого бізнесу – операції з нерухомістю, здавання під найм та послуги юридичним особам. Територіальні відмінності кількісного розподілу малого бізнесу в даній сфері діяльності більш суттєві – від 9,7 % регіонального обсягу у Чернівецькій області до 20,8 % у Харківській та 22,9 % у м. Києві. Отже, в період становлення ринково-орієнтованої економічної системи в Україні розвиток малого бізнесу здійснюється переважно у сферах нематеріального виробництва, господарська діяльність в яких характеризується швидким оборотом капіталу, високою прибутковістю операцій і тому є привабливою для суб'єктів підприємницької діяльності. У сферах матеріального виробництва мале підприємництво представлене значно менше. В цілому по Україні 29,2 % загальної кількості підприємств малого бізнесу зосереджені в сільському, лісовому господарствах, промисловості та будівництві. Така

специфіка пояснюється не стільки світовою тенденцією зростання сфери послуг, скільки недостатньо сприятливими фіскальними, грошово-кредитними, іншими передумовами започаткування та розвитку малого бізнесу в галузях матеріального виробництва в Україні, а тому потребує додаткових зусиль економічної політики держави та її регіональної складової.

Формування сприятливого середовища для розвитку підприємництва – завдання державного значення і ваги. Воно потребує системної державної підтримки, яка включає заходи сприяння доступності до ринків ресурсів, у першу чергу фінансових, покращання інфраструктурного забезпечення, організаційно-методичної підтримки, підготовки підприємницьких кадрів тощо. Реальне сприяння розвитку підприємництва в Україні як національного, так і іноземного, передбачає формування зрозумілих та економічно виправданих передумов і правил підприємницької активності. На рівні регіону повинна бути сформована досконала інфраструктура підтримки підприємницької активності, що включає п'ять основних блоків (рисунок 1): організаційно-технічний, фінансово-кредитний, освітньо-консультативний, ресурсний, інформаційний. Призначення організаційно-технічної інфраструктури – сприяння дерегуляції підприємницької діяльності в регіоні, усунення адміністративних та бюрократичних перешкод започаткування та підтримки діяльності суб'єктів малого бізнесу. Особливе значення для підприємницьких структур має підтримка з боку інноваційних форм регіонального та місцевого економічного розвитку – бізнес-центрів, бізнес-інкубаторів тощо.

Фінансово-кредитна інфраструктура забезпечує підприємницькі структури необхідними для їхньої діяльності фінансовими ресурсами. За результатами численних соціологічних досліджень, зокрема тих, що проводяться під егідою Держкомпідприємництва, брак фінансових ресурсів визначається підприємцями як одна із ключових проблем малого бізнесу в Україні. На регіональному рівні диверсифікація фінансових джерел забезпечення підприємництва в малому та середньому бізнесі можлива за рахунок розвитку як традиційних суб'єктів фінансової інфраструктури – банківських установ, так і небанківських закладів – кредитних спілок, недержавних пенсійних фондів, товариств взаємного кредитування та страхування тощо. Особлива роль в інфраструктурному забезпеченні підприємницької діяльності належить венчурному бізнесу, що призначений для сприяння запровадженню інноваційних проектів.

Освітньо-консультаційна мережа підтримки підприємництва в регіоні об'єднує повний перелік закладів освіти, професійної підготовки та консалтингову мережу. Її мета полягає не тільки у виконанні відносно короткострокових завдань чи проектів, а й в наданні спеціальних знань чи формуванні професійних навичок. Освітня діяльність покликана вирішувати комплекс завдань довгострокового плану, першочергово – формування сприятливого соціального середовища підприємницької діяльності як основи ефективної ринково-орієнтованої економіки. В контексті становлення

соціального-культурного середовища підприємницької активності в Україні важливо формувати засади економічної культури населення, підприємницької етики тощо, адже попередні періоди економічної історії країни мали в своїй основі принципово відмінні від ринкових мотиви трудової діяльності. Певні консультативні послуги для суб'єктів малого бізнесу можуть бути надані існуючими закладами організаційно-технічної інфраструктури, наприклад, через мережу Державної служби зайнятості, агенцій місцевого та регіонального розвитку тощо.

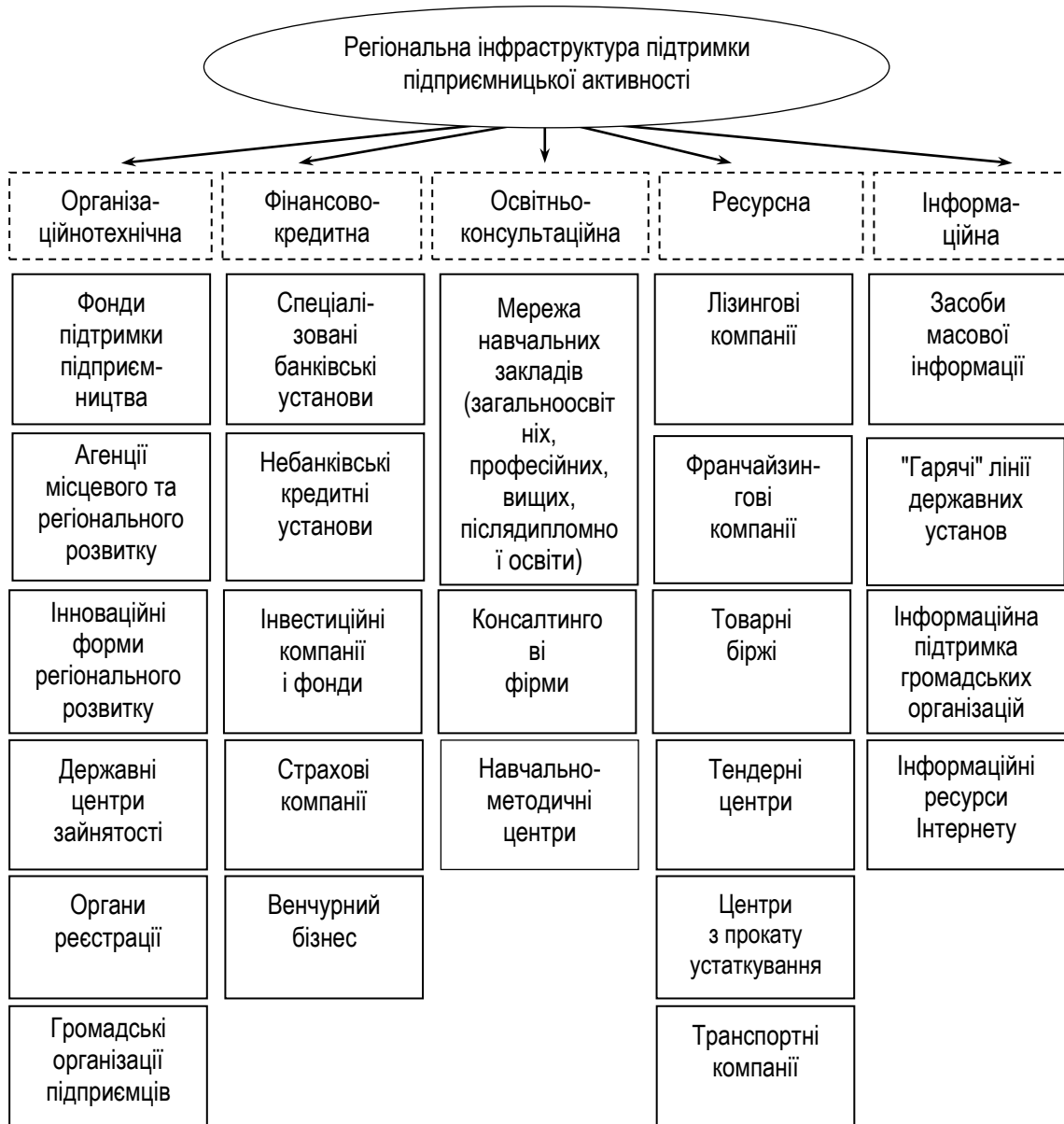

Рис. 1. Регіональна інфраструктура підтримки підприємницької активності

Об'єктивна необхідність ресурсної підтримки підприємств малого та середнього бізнесу обумовлена тим, що в переважній більшості вони створюються вперше або в результаті реструктуризації підприємств і тому мають проблеми матеріально-технічного забезпечення тощо. На рівні регіону можливе часткове вирішення питання за рахунок використання механізму

оренди та продажу комунальної власності, в першу чергу – об’єктів незавершеного будівництва. Мережа лізингових, транспортних, франчайзингових компаній, товарні біржі – також спрямовані на покращання ресурсного забезпечення підприємств малого та середнього бізнесу.

Інфраструктура інформаційного забезпечення підприємницької діяльності в регіоні повинна надати вільний доступ суб’єктам малого та середнього бізнесу до нормативно-правової та економічної інформації, встановити “зворотний зв’язок” із органами державної та місцевої влади, сприяти інтеграції до світового інформаційного простору. Реалізація поставлених завдань можлива за рахунок спільного використання державних інформаційних ресурсів та створення ринку інформаційних продуктів і послуг за участі приватного сектора.

Додатковий аналіз виникнення та становлення діяльності малих підприємств дає змогу зробити висновки щодо участі та внеску регіональної і місцевої влади до вказаного процесу. Так, повноваження місцевих органів самоврядування дозволяють їм забезпечувати вагому підтримку підприємства на відповідних територіях. Формування нового бізнесу, передусім з розряду малого чи середнього, має бути в центрі уваги місцевої влади, оскільки зростання кількості робочих місць в малому та середньому бізнесі, підвищення за рахунок цього доходів населення міста та регіону – це значною мірою результат її діяльності.

Врахування передового світового та українського досвіду підтримки підприємства на регіональному та місцевому рівнях дозволяє визначити наступні дієві заходи.

Успішне виконання визначених у табл. 2 заходів можливе за рахунок впровадження системного підходу до підтримки підприємства в регіоні, що передбачає розробку та реалізацію регіональних програм підтримки підприємства в малому та середньому бізнесі.

Актуальне завдання фінансування подібних програм частково може бути вирішене за рахунок бюджетних ресурсів, оскільки згідно з Указом Президента України “Про державну підтримку підприємства” [2], рекомендовано органам державної влади та місцевого самоврядування виділяти не менше 0,5 відсотка річних доходів відповідних бюджетів для підтримки малого підприємства. На державному рівні методологія розробки типових регіональних програм розроблена досить ґрунтовно, що відображається в низці законодавчих та нормативних актів [1-4].

Таблиця 2

Схема підтримки підприємства на регіональному та місцевому рівнях

№ пор.	Алгоритм започаткування та функціонування бізнесу	Заходи підтримки з боку місцевої влади	Суб’єкти підтримки
1	Бізнес-план проекту	- надання інформації про перспективні та пріоритетні напрямки бізнесу;	- ОМС; - ФПП;

№ пор.	Алгоритм започаткування та функціонування бізнесу	Заходи підтримки з боку місцевої влади	Суб'єкти підтримки
		- консультації щодо складання бізнес-плану	- АРР
2	Пошук приміщення: - придбання; - оренда;	- база даних про вільні приміщення в місті; - проведення аукціону; - пільги по орендній платі комунального майна	- АРР; - ОМС; - агенції нерухомості
3	Реєстрація бізнесу	спрощена процедура реєстрації	“єдиний офіс”, “єдине вікно”
4	Придбання обладнання	послуги інформаційного центру	- ОМС; - ФПП; - АРР; - лізингові компанії
5	Добір персоналу, підготовка, підвищення кваліфікації	- інформація про ринок праці; - допомога в доборі персоналу; - професійна підготовка	- служби зайнятості; - кадрові агенції; - навчальні заклади; - ЗМІ;
6	Отримання дозволів на ведення бізнесу	- контроль за діяльністю дозвільних органів; - механізм врегулювання конфліктних ситуацій	ОМС (юридичний відділ тощо)
7	Фінансове забезпечення бізнесу	- база даних умов отримання кредитів у банківських установах, потенційних інвесторів; - кредитні гарантії місцевої влади; - небанківські кредитні послуги	- ОМС; - ФПП; - кредитні спілки
8	Розширення бізнесу, сприяння його конкурентноздатності	- промоція бізнесової діяльності; - інформаційна підтримка; - участь у виставковій діяльності; - тендери та соціальні замовлення; - підтримка створення спілки підприємців	- ОМС; - ФПП; - АРР

Примітка: ОМС – орган місцевого самоврядування;

ФПП – фонд підтримки підприємництва;

АРР – агенція регіонального розвитку.

Таким чином, аналіз стану та особливостей регіональної політики інституціональних перетворень та підтримки підприємництва в малому та середньому бізнесі в Україні дозволяє зробити наступні висновки:

1. Сприяння розвитку підприємництва, зокрема в малому та середньому бізнесі, – об'єктивна передумова формування засад ефективної ринково-орієнтованої економіки в Україні.
2. Збільшення кількості робочих місць за рахунок розширення зайнятості населення в малому та середньому бізнесі є свідченням успішності економічної трансформації, що здійснюється в країні. Розширення малого підприємництва сприяє підвищенню життєвого рівня населення

- відповідного регіону, збільшує обсяг створеного регіонального продукту та надходжень до бюджетів різних рівнів.
3. Створення сприятливих умов для розвитку підприємництва, першочергово – інституційних зрушень та інфраструктурного забезпечення, є прерогативою регіональної політики економічного зростання та сферою компетенції органів регіональної та місцевої влади.
 4. Показник “збільшення кількості робочих місць в малому та середньому бізнесі” є важливим індикатором соціально-економічного розвитку та зростання регіону, що обумовлює актуальність його використання в міжрегіональних співставленнях.
 5. Через існування безпосереднього зв’язку соціально-економічних та політичних процесів як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях, ефективність заходів підтримки підприємництва є запорукою стабільності політичної системи в країні.

Список літератури

1. Закон України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України” від 23.03.2000 № 1602-III.
2. Указ Президента України “Про державну підтримку малого підприємництва” від 12.05.98 № 456/98.
3. Указ Президента України “Про запровадження єдиної державної регуляторної політики у сфері підприємництва” від 22.01.2000 № 89/2000.
4. Постанова Кабінету Міністрів України “Концепція державної політики розвитку малого підприємництва” від 3.04.96 № 404.
5. Економічний розвиток і державна політика. Практикум / За заг. ред. І. Розпутенка. – К.: К.І.С., 2002. – 148 с.
6. Статистичний бюлетень за 2002 р. – К.: Держкомстат, 2003. – 187 с.